

Васо Томановић

О ЕКОНОМСКОЈ ОСНОВИ ЖИВОТА И ДОГАЂАЈА У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”

Његошу је у „Горском Вијенцу” главна тема борба Црногораца за ослобођење своје земље од Турака, што показује и наслов тог песничког дела, који је по првој замисли песниковој требало да гласи „Извијање искре”, „Извијиска, па „Извита искра”, где је под искром замишљао искру слободе, а затим, „Горски вијенац”, што се такође односи на слободу, ослобођење: „Покољење за пјесму створено! / виле ће се грабит у вјекове, / да вам в’јенце достојне саплету” (ст. 2336 и даље). Истина, негде су Црногорци били и раније слободни, као нпр. Цуце и др.: „што се нехће у ланце везати, / то се збјежа у ове планине” (265), али у приступачнијим местима, на граници територије у којој су Турци имали потпуну власт, било је према „Г. вијенцу” двовлашће: и једни и други су се сматрали господарима; нпр. потурчењаци у сватовима иду преко Цетиња за време док заседа скупштина црногорска и један њихов сват пева: „Гергелезе, крило од сокола. . . / Излаз к нама, часа не почаси, / ер су власи уши подигнули” (1783), а сват Црногорац му одговара песмом: „Појаш’, Марко, твојега Шарина. . . / њим Алију згоди међу плећа” (1801).

„Горски вијенац” почиње се визијом борбе која се водила на два фронта у знаку борбе крста против полумесеца: на западу против Арапа, који су продирали преко Шпаније, на истоку против Турака, који су продирали преко Византа, чиме се одмах у почетку даје широки оквир, главној теми „Горског вијенца”: почетку устанка за ослобођење од Турака.

Ту борбу Његош је приказао као борбу читавог народа који је непокорен живео у тим крајевима. Народ певајући у колу даје иницијативу за борбу: „Што је ово ево неко доба / те су наше горе умучале, / не разлјежу ратнијем клицима? / Почину ни рђа на оружје, / остаде ни земља без главарах!” (279). Главари такође наваљују на Владику Данила да донесе одлуку, али он као владар колеба се, јер зна да ће, када се и он одлучи и прихвати иницијативу народа, тежња и воља прећи у дело, а он види опасности које други не виде, јер „ко на брдо, ак’ и мало, стоји / више види но онај под брдом” (523). Ова колебаљивост владинина омогућила је да иницијатива и даље остане у рукама народа и његових главара и да се они оцртају својим ставом, израженим мислима и осећањима. У том колективу песник не заборавља ни жене: сестра Батрићева нариче за својим братом: „Ко ће чете сакупљати, / четовођа! / ко л’крајини

бранит крило, / братско крило, / ко ће турске главе сјећи, / остра сабљо?" (1929). Радунова жена Љубица „пуни пушке своме господару" (2764) док он води борбу с турским харачлијама.

Да би се објаснили узроци сукоба потребно је описати колективе који у њему учествују и разлике међу њима у њиховој историји, менталитету, погледима на свет, навикама и обичајима. У „Горском вијенцу" све је то дато кроз поступак и говор лица, о чему је доста писано, али као главни покретач свега Његош је видео економски фактор и ставио га у основу свог песничког дела. То је дато кроз песничке слике, које некад представљају краће или дуље описе, а некада просијавају кроз главну мисао реченице из песничког поређења у којему се налазе као *tertium comparationis*.

Одмах у првим стиховима „Горског вијенца" даје песник слику из економског подручја: „Виђи врага. . . / за њим јата проклетога кота, / да опусте земљу свуголику, / ка свакавац што поља опустит". Војвода Батрић каже потурчењацима: „Земља мала, отсвуд стијешњена, / с муком један у њој остат може" (850).

Црногорцима је главни извор економских добара било сточарство, и то је песник највише и истакао. На споменуту скупштину која се одржавала на Цетињу „под видом да мире неке главе" нешто су задочнили Озринићи, јер су били на неком састанку „да некакво робље мијењају" (316). Кад су стигли и испричали зашто су ишли на састанак, кнез Бајко пита:

„Што збораше Хамза и Никшићи?
Шћаше ли им мила вјера бити,
да издижу мирно у Рудине?"

на што му сердар Вукота одговара:

„То знаш, Бајко, би им мила била,
од добра се јошт бјежало није,
ка не желе Турци добровоље,
да у миру раширују овце?"

Његош је увиђао велику важност борба око пасишта: на њима се хранила стока од које су Црногорци живели; ако би неко други дошао ту са стоком, остала би њихова без хране. То је био први повод за непријатељства, која су се свакодневно наметала. У Његошевом „Огледалу српском" налази се песма о борбама са Турцима око пасишта. Осим овог места где се јасно истиче важност пасишта, кроз читаво дело јављају се слике које се из сточарског живота узимају за поређење. Селим везир поручује Црногорцима да га је цар послао да види какав је ред у Црној Гори, међу осталим и да се постара „да овчица која не занесе / своје руно у грм покрај пута." У разним поређењима долазе торови са овчарским псима, волови, краве, коњи и др.

Као људи који су се због прилика у којима су живели највише одушевљавали војничком славом Црногорци нису много ценили ни волели земљорадњу (коло пева: „постадоше лафи ратарима, / истурчи се плахи и лакоми" 259), али су видели да је она за народ од велике

важности. Сердар Вукота, заклињући Цртогроце и проклињући оне који би издали, најпрво прети несташицом хране: „Бог велики и његова сила / у њиву му сјеме скаменио“ (2411). Поп-Мићо се жали да му народ не даје жита:

„И не дају жита ни у шаку,
до по руно и по груду сира;
па и то ми дају ка на силу.
Да ли не знаш наше даваоце?”

Живот народа овисио је и о земљорадњи и о свему ономе што је с њом у вези, памћење је било пуно претстава из тог подручја, па су оне често продирале у говор: „Младо жито, навијај класове, / пређе рока дошла ти је жњетва“ (652) и др. Индиректну слику о земљорадњи дају и гумна, која служе за вршење жита. На њима се држе скуштине и воде кола.

Међу другим сликама из привреде нису изостале ни слике из пчеларства. Речима Скендер-аге: „Оли челе хватат у капицу, / да уљаник у гори заметнеш? / Нико меда отле јести неће! (797) изражена је његова мисао да Црногорци не могу да у оним кршима организују државу у којој би се могло живети, али тим речима долази до израза и слика уљаника, ројења и купљења пчела у кошницу као и меда који се од њих добија.

Није ни лов остао заборављен: питање игумана Стефана управљено владици Данилу, где је био, па дошао тако касно: „Стоја у лов толико нијеси“ (2526); у песми свата Црногорца поређење са догађајем из лова у песми свата Црногорца: „Бјез, Комнене, задрта делијо, / кад си такву срну уловио“ (1842).

Заокружена слика црногорског економског стања дата је у шалљивом гатању кнеза Јанка:

„Има овај двадесет говеда,
губно му је код куће лијепо,
на кућу му шљеме доста јако,
јаки су му и лијепи коњи;
крије негђе замотуљак парах,
ма бих река да их није много,
и за њих му сви у кући знају”

Занати нису били развијени [Мандушић пита владика: „на мору је од свашта мајсторах, би л’ ми могли пушку прековати?”], али ипак из „Горског вијенца“ се види да су имали куће, торове, гумна. Од оруђа спомињу се вратила [део стана за ткање], жрвњи за млевљење жита. Градили су и воденице. Сердар Јанко казује причу два младића „како су им неки од старијех / оградили негђе воденицу, / ње нити је сплаке ни потока; / кад пригради, спазе се за воду“ (830—833).

Црногорци васпитани у идеалу чојства и јунаштва нису имали добро мишљење ни о трговцима ни о стицању новца као ни о луксузном ни размаженом начину живота. Кнез Јанко каже: „Трговац ти лаже са смијехом...“ (1122). У већ наведеном гатању кнеза Јанка исмејан је онај

домаћин што чува у кући „замотуљак парах”. Војвода Драшко каже за Млечане: „Богатијех бјеше поголемо; / од богатства бјеху полу-ђели, / ђетињаху исто као бебе” (1409—1411). Његови саговорници знају да је он „у Млетке ходио, да донесе од Млечића плату” за попа Шћепана, свог оца, који је „топом са Котора” погодио и уништио турски буков топ, па за награду добио од Млечића плату „на годину стотину цекинах” (1394). Драшка сматрају најбољим својим војводом и песник га је описао као карактерног и интелигентног човека којега није могао да опсени сјај фасада културнијег света. Они би ради били да дознају је ли Драшко успео да донесе заслужену плату свог оца, али пошто се ради о новцу, не питају га директно. Кнез Роган, који је из Цуца као и Драшко и зна читаву ствар, почиње из далека: „Причај штогод, Драшко, од Млетаках / Какав народ бјеше на те стране?” (1400). Драшко који прозире Роганову жељу, а љут зато што је узалуд ишао и истрошио се [о дужду доцније каже: „обећа ми и што му не исках. . . Кад послјед, све оно излиња / ка да ништа ни зборено није”!] одговара му помало љутито правећи шалу на рачун Његовог имена: „Какав народ, питаш ли, Рогане? / Ка остали — не бјеху рогати”. Роган после оваквог одговора постаје мање обазрив, па му поставља мало отвореније питање: „Знамо, чоче, нијесу рогати, / но бјеху ли zgodни и богати?” Њега би као и сваког Црногорца пре интересовало да зна јесу ли Млечани јунаци [као што га о томе доцније и питају], али пошто је Драшко ишао у Млетке ради новца, он га пита, јесу ли zgodни и богати, чиме издалека циља на то да ли су били од ријечи и да ли су му дали за попа Шћепана обећану плаћу. Драшко се прави да не прозире прави смисао Роганових речи, и прича какви су Млечани, али из читавог његовог причања, поготово из разговора са дуждом, види се да је узалуд ишао: „и посад му не бих вјеровао, / млијеко је да рече бијело”.

Иако су на новац тако гледали, он им је ипак био потребан ради добијања потребних ствари које нису имали; меса су имали, као сточари, у довољној мери, али нису имали соли, која им је била потребна не само за јело, него и за сушење меса, које су морали конзервирати и за кућну употребу и за продају. Несташица соли, која се осећала и у другим крајевима, дошла је до израза и у шаљивој причи о људима који су сијали со, па се на ту причу алудира и у речиња кнеза Јанка: „Кад ме жена пита ђе сам био, / казаћу ћу јој да сам со сијао” (811), истина у споредном плану, јер је главна мисао, да је преговарање са потурчењацима узалудан посао као што је узалудан посао сијати со. Новац им је био потребан и за куповање праха и олова за борбу с Турцима. За време прве скупштине на Ловћену војвода Драшко би хтео да се мало забави огледањем своје способности у гађању из пушке, нанишанио је, али му је жао потрошити фишек. Доцније, када је био код млетачког дужда, иако од њега није тражио праха, кад му је овај почео обећавати и оно што му он није питао, понадао се да ће понети Црногорцима доста праха за борбу против Турака. И за друге ствари био им је потребан новац, иако су, углавном, све што им је било потребно сами себи правили.

У трговину су ишли у караванима: „Бјесмо пошли двјеста Озри-
ниџах / и толико поћерали коњах, / да узмемо пуње арањџелско. / И
врати се с пићем из Котора. Поју људи, гађу из пушаках;”... У јед-
ном венецијанском извештају писаном у Котору 1692. године међу
осталим се спомиње један караван од стотину и педесет коња из
Пипера и Бјелопавлића, с вуном и сиром, што су продали и замени-
ли с другим намирницама „а особито са стара соли“ (Јов. Томић „Црна
гора за морејског рата“, стр. 342-3). Да би дошли до новца носили су
своју робу на пазаре у Котору и у Ободу. Пошто је знао важност ових
пазара за економски живот Црногораца, Његош је хтео да их у свом делу
што јаче истакне и дао је једну од најлепших слика у „Горском вијенцу“,
по живости покрета најлепшу, слику Црногорског пазара у Котору.
Тај пазар имао је велику важност, већу него онај у Ободу, који се такође
спомиње. Ту се одвијала главна трговина са крајевима који су били
под млетачком, влашћу; сухо месо (кастрадина) извозило се и у Вене-
цију; у Котору су се правили и потписивали трговачки уговори; на јед-
ном таквом о продаји соли потписан је као гарант војвода Драшко са
другим главарима [о томе мој чланак у „Записима“, Цетиње 1930].
Са овог пазара пружа се величанствен поглед. Налази се поред
самих зидина которских, од којих га одваја речица Шкурда преко које
је водио покретни [данас непокретни] мост кроз споредна градска врата
у град. На зидинама које се протежу у облику лука високо из-
над града куле и отвори из којих су некад вириле топовске циви.
С друге стране пећине голог брда које се скоро окомито спушта
до пазара и до мора поред њега. Са овог брда Црногорци су, по Њего-
шевом сведочанству, на пушкомет удаљености, стајали оружани са
пушкама и чували своје на пазару под зидинама на којима су се налазили
оружани млетачки војници. Овако он то описује у једној белешци:
„када би се састали на пазару пред фортифика приморским, топови
би многи са фортица у Пазар гледали и над њима витиљи горили.
Црногорацах би свагда једна част наоружана у бусијама сједила; при
малој зађевици (ларми) посула би Пазар крупа од картеча (дробјење)
из топовах венецијанскијех и црногорске пушке залијевати оловом
врата од фортице почеле. Често путах је бивао Пазар покрит мртви-
ма тјелесима од једнијех и другијех, једнога и другога пола, и од раз-
не животиње која је доћерата на пазар. Цијела би трговина остала
пуста међу два огња непријатељска, и само кад би ноћ пристала, но-
сио би сваки, који би смио, што би му прије руке дошло.—Овако је
гдно споразумјеније готово свагда међу Венецијанцима и Црногор-
цима трајало, докле је ова велика и богата република пала, а у исто
доба и бесчеловјечно гнијездо мрске инквизиције („Цјелокупна дјела“
1951,5,502). Ово се истина односи на време после 1714. године, како
Његош каже, али се из овога описа види важност овог трговања кад
се и под таквим приликама морало водити. Свакако, и за време догађа-
ја, који се описују у „Горском вијенцу“ налазили су се топови на зи-
динама Котора, а какво је мишљење имао Његош о поверењу које
су Црногорци могли имати у Венецијанце и поред заједничке борбе

против Турака и ранијих бољих односа, види се и из причања Драшкова у „Горском вијенцу“ [Због лепоте природе градских зидина, као и због историског значења овог пазара овековеченог у бесмртном Његошвом делу штета би била ако би се овај простор испунио грађевинама].

Да би оживео слику пазара Његош даје с њега неколико појединости: од животиња које су се продавале даје слику коката, од пољопривредних продуката грозђе, а осим тога народ који врви по пазару. Слика је весела, комична, што и одговара пазару [народни језички изрази: правити пазаре; пазарати; у Дубровнику: пазарист (онај који шаливом мимиком, гестикулацијом и масним шалама воли да изазива смех)]. Где је трговина ту су и новци, а на новце се купе разне варалице, пробисвети и шарлатани. На црногорски пазар у Котору дошли су неки мађионичари „из Талије или откуд друго“ и сугерирали народу да сламка коју је вукао за ногом кокот на пазару није сламка него шљеме, да нос сваког појединца није нос него грозд на чокоту због чега се свак хвата за нос приносећи му бритву да га откине, — и најпосле да вода поплављује пазар, због чега свак „било мушко или женско“ уздиже хаљине „да гази“, „кад ни воде ни од воде трага, / но свак дига у пазар хаљине / и кренуо ка да воду гази“. С ове комичне стране дао је Његош слику пазара; међутим погледао га је и с оне друге, супротне: „Кад виђели е их погрдише, / скочи народ, и би их побили, / но утеци у Котор Латини“. Као да се намеће једна шира, општија мисао: с тим људима ксји те могу замаштати да мислиш од сламке да је греда, од носа да је грозд, а од сухе земље да је поплављена није лако имати посла и треба их се чувати. Како је Његош у свему полазио од природе а не од књига види се и по томе што је пазар уистину био у прошлости с времена на време поплављиван. Споменута речица која одваја пазар од градских зидина поплављивала је пазар до наших дана када је регулисана. Зато су хипнотизери могли лакше сугерирати поплаву, јер су људи који су били на пазару имали у свом памћењу слике ранијих поплава. И причу о носовима који се виде као гроздови није Његош морао да тражи по књигама. Ј. Скерлић је помишљао да је тај мотив узет из Гетеовог „Фауста“ (Лег. Мат. срп. 205, 74). Истина он допушта и претпоставку да је „Његош употребио грађу из неке наше народне приповетке“, али додаје: „Колико ми је познато сличне ствари не постоје у нашим народним умотворинама“, па више верује да је ова сцена „невесна репродукција исте сцене“ у Гетеовом „Фаусту“. Међутим та претпоставка не одговара начину Његошевог рада у „Горском Вијенцу“. Кад његове личности нешто причају то је увек оно што се догађало или се барем причало у тим крајевима. Драшко прича о Млецима оно што је у њима видео и чуо. Њега је Његош изабрао за такву улогу у „Горском вијенцу“, јер је он ишао у Котор и преговарао са Венецијанцима, а врло је вероватно и да је ишао у Венецију. Бабина прича о томе да је она вештица и да се вози у кори од јаја има своју основу у ондашњем народном веровању као и остала сујеверја која се налазе у „Горском Вијенцу“. И ова прича о хипнотизерима могла је имати свој извор уна-

родном приповедању. Мађионичари су као и данас имали извесан број трикова које су путујући од места до места понављали у разним крајевима. О њима су се шириле приче и оне су могле стићи и до Црне Горе, а врло је вероватно да су ти мађионичари доиста долазили на пазар у Котор и вршили те и друге продукције кад је познато да су долазили у суседни Дубровник.

Стално нападање Турака на Црногорце, или у већим војним походима, о чему се пева у колима, или у мањим ради купљења харача, кочило је економски живот у Црној Гори. И самога Владика Данила намамили су у Подгорицу тобож ради преговарања, а затим га заробили и дали на откуп. И о томе се говори у „Горском вијенцу“. Пример зулума са харачем налази се на крају спева у сцени са Радућом и његовом женом Љубицом, где Турци покушавају да запале њих и њихову кућу. Црногорци су били у оним брдима стешњени. Селим везир поручује у свом писму међу осталим: „Миш у тикви — што је него сужањ? / Узду гледат — да се ломе зуби!“ (1115). На притисак турски и у борби за самоодржање они су одговарали угрожавањем њиховог опстанка. Вук Мандушић каже Хамзи-капетану: „Сви градови што су до нас турски, / јесам ли их опсуо мраморјем, / те нијесу за људе градови / но тавнице за невољне сужње?“ (386). Ударањем на турске караване, они су долазили и до оружја и до других ствари, те тако одолевали турском притиску и слабили га.

У борбама са Турцима нашли су се на истој страни са Венецијом па је песник осећао потребу да прикаже однос међу њима и разлике у њиховом менталитету, начину живота и економском стању. Споменуги војвода Драшко прича да у Млецима има доста богатих, али много више сиромашних. Као главну карактеристику привреде ове поморске државе он је видео њену флоту и арсенал где се граде бродови. Он описује искоришћавање радне снаге људи и приказује Венецију као империјалистичку силу која поробљује друге народе и гуши свој. Из овога се види у каквом се односу могла налазити према њој Црна Гора.

Његош је као владар био на положају где је морао да се практички бави и политичким и економским питањима. Посматрајући живот у државици којом је управљао и упоређујући га са животом у другим државама, он се удубљивао у сва та питања. У читавом комплексу ових питања он је видео као главну основу економски моменат, као главни покретач догађаја борбу око добара потребних за опстанак: „Све природе снабд’јева оружјем / против неке необуздне силе, / против нужде, против недовољства“.

Овакво гледање слично је оном које је изражено у старогрчкој митологији где се Ананке (*ἀνάγκη* = нужда) приказује као исконска сила којој нико не може да одоли. Овим и даљим излагањем да несташница и борба доводи до јачања човекове духовне снаге [„Дјејствија напрежу

духове”], да се у току историје човечанства с духовним развојем човековим јављају из генерације у генерацију све нове и нове нужде, а с њима и нове снаге [„Пас свакоји своје бреме носи; / нове нужде рађу нове силе / . . . удар нађе искру у камену; / без њега би у кам очајала”] песник и појмовно, логички, повезује разне слике из економског живота у свом делу са догађајима у њему и кондензира их у јасну, логички изражену мисао која делу даје једно дубоко, општечовечанство значење.

Васо Томановић

О ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ ЖИЗНИ И СОБЫТИЙ В „ГОРНОМ ВЕНКЕ“

РЕЗЮМЕ

Пользуясь поэтическими образами, в своём произведении Негош изобразил экономическое положение Черногории и его влияние на жизнь и события, которые он описывает. Главным источником экономических благ он выдвигает скотоводство, а в связи с этим борьбу за пастбища с турками. Сквозь поэтические картины обрисовываются земледелие, торговля и др. В центре этих образов находится картина черногорского базара в Которе, где появляются фокусники, пришедшие из чужих стран „из Италии или какойто другой страны“. В работе оспаривается мнение, что эта сцена является реминисценцией из „Фауста“ Гёте.

Негош, будучи правителем страны, находился на таком положении, что должен был практически заниматься и политическими и экономическими вопросами. Наблюдая жизнь в маленьком государстве, которым управлял, и сравнивая её с жизнью в других государствах (в особенности в Турции и Венецианской республике, изображение которых также находятся в „Горном венке“), он углублялся во все эти попросы. В целом комплексе этих вопросов он видел экономический момент, как основу, как главный двигатель событий, борьбу за блага, необходимые для существования.

Своим высказыванием, что оскудевание и борьба приводят к укреплению духовной силы, что на протяжении многих лет истории человечества с духовным развитием человека появляются из поколения в поколение всё новые и новые потребности, а с ними и новые силы, способности, поэт логически связывает разные картины из экономической жизни в своём произведении с событиями в нём и конденсирует их в одну ясную, логически выраженную мысль, благодаря которой произведение приобретает глубокое, общечеловеческое значение.